

Osmanlı da Tıp Terminolojisi

Dr. Mahmut TOKAÇ

İslam tıbbı manevî gıdasını İslam'ın mesajından almış ve beslenmesini Grek-İskenderiye, Hint ve İran tıbbının zengin toprağından sağlamıştı. Sonuç, tıp ilimlerinin neredeyse bütün dallarını içine alan, tarihin yaklaşık on dört asrını kapsayan ve Güney İspanya'dan Bengal'e geniş bir coğrafi alana yayılan kapsamlı bir sahanın oluşumuydu.

Osmanlılar, sosyal ve kültürel açıdan olduğu gibi bilim kurumları itibariyle de İslam medeniyetinin temel özelliklerini muhafaza etmekle birlikte İslam dünyasının kültürel ve ilmi hayatına yeni bir dinamizm ve zenginlik katmışlardır. Böylece İslam bilim geleneği zirveye ulaşmıştır.

Osmanlılardan önceki dönemlerde, Türk dünyasında ilim dili devrin geleneklerine uygun olarak sadece Arapça idi. Bu yüzden tıp eserleri genellikle Arapça ve kısmen de Farsça yazılmıştı. Anadolu Selçuklularının 1308 yılında tarih sahnesinden silinmesinden sonra Türkçe devlet ve ilim dili olarak öne çıkmaya başladı. XIV. yüzyıldan itibaren Türkçe olarak edebiyat, tıp, tarih, astronomi, İslam dini ve felsefeyle ilgili eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Osmanoğulları'nın yanında Germiyanoglu, Candaroglu, Aydınoğlu, Menteşeoğlu, Karamanoğlu Beyliklerinin de katkılarıyla telif ve tercüme bir çok eser Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bu dönem Türkçe tıp kitaplarında göze çarpan ilk nokta, özenti ve sanat endişesi gütmeyen, yalnız öğrenmek ve halka faydalı olmak amacıyla, mümkün olduğu kadar sade bir dille yazılmış olmalarıdır. Aynı dönemde yine Arapça ve kısmen Farsça eserler de verilmeye devam edilmiştir.

Hezarfen Hüseyin b. Cafer'in *Fihris Ervam fi Lisani't-Tıbaa* isimli eserinin mukaddimesinde yazılış gerekçesi şu şekilde açıklanır:

Besmele ve hamdeleden sonra Diyar-ı Rum (Anadolu)'da bulunan 'aşşab (eczacı) ve attarların (koku satan) çoğunun ervamdan (Rum diyarından, Türk) olup Türkçe'den başka luğat bulmamaları dolayısıyla, satın aldıkları bütün ilaçları Türkçe isimleriyle bildikleri halde fayda ve zararlarını öğrenebilmek için hekimlerin yazmış oldukları müfredat-ı tıbb kitaplarına başvurduklarında Türkçe isimleri ile yazılmadığından bir sözlüğe ihtiyaçları olması sebebiyle bu kitabı yazdığını belirtir. Kendisini 'abd-ü fakir Hüseyin el-Mülakkab be-Hezarfen' olarak tanıtır. Alfabetik sıra ile Türkçe isimleri yazıp müfredat kitaplarındaki Arapça, Farsça ve Yunanca karşılıklarını yazdığını ve fihris ervam diye ad verdiğini bildirir. Böylece Türkçe yazılan isimleri, dilindeki luğat ile müfredat kitaplarında bulunmasının kolay olacağını yazar.

Osmanlı Dönemi'nde Türkçe tıbbi eserler matbaa öncesinde elyazması, matbaa sonrası basılı eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Dönemi'ne ait Türkçe tıp yazmaları çoğunlukla Süleymaniye, Millet, Topkapı, Nuruosmaniye, Bayezid, Konya, Bursa, Manisa, İst. Üniv., Paris, Londra kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Tıp Terminolojisi açısından Osmanlı Dönemi'ni

- 14-15. yüzyıllar
- 16-17. yüzyıllar
- 18-19. yüzyıllar

olarak üçe ayırmak mümkündür.

14-15. yüzyıllarda Türkçe kelimeler çoğunluktadır.

Yadigar'dan bir örnek verecek olursak “*çiçek ve hasbe kisi dahı bir cinsdür*” diye başlayan bölümde ikisinin de kandan ve kan kaynamasından olduğu, çiçek maddesinin azrak (daha az) ve safravi kan olduğu, kuruluğa mayil (meyilli) olması sebebiyle beşerelerinin (besereleri şeklinde okunursa döküntüleri anlamına gelebilir ki bu daha uygundur) hasbe (kızamık döküntüleri) gibi ufacık olup deriden yukarı (belirgin) kalkık olduğu, yumru olmadığı ve hatarlurak (hatarlıca, biraz tehlikeli) olduğu, bu yüzden çiçeğin maddesinin azgınrak (biraz azgın, taşkın, sapkın) olduğu belirtilir.

“ikisinin dahı sebebi kandan ve kan kaynaduğundan olur likin çiçek maddesi azrakdur ve safravi kandur kuruluğa mayildür bu sebebden beşereleri hasbe gibi uvacuk olur deriden yukarı olur ve kalkuk olur yumru olmaz ve hatarlurak olur andan ötüri kim anun maddesi azğınrak olur” (Y 162b)

16-17. yüzyıllarda Arapça ve Farsça kelimeler girmeye başlamıştır.

bn-i erif'in Yâdigâr adlı eserinden: “*anun ‘ilacı müteassirdür ve illa evvelki ... sonra ‘arazidür ol mu‘alece ile sıhhat bulur bi-iznillah bu fakir çok miskinlere sebep olub ol ‘illetden halas itmişüzür bi-iznillah-i te‘ala...*”

18-19. yüzyıllarda ise Arapça ve Farsça kelimeler çoğunluk kazanmıştır.

anizade'nin Mirâtü'l-Ebdân fi Te rih-i Âzâü'l- nsânadlı eserinden: “*bedenin mücerred âzâsını ve âzâ-i mezburun keyfiyyet-i terkîb ve inşâlarını ve tenâsub ve vaz'larını bilmek kifâyet etmeyüp belki tenâsub-i mezkureden tereddüb iden...*”

Son dönemlerinde ise Fransızca eserler de kaleme alınmaya başlamıştır.

Bu eserlerde yer alan bazı terimlerden örnekler verelim:

قرحه

Aslının "**kurha**" olduğunu söylenir.
"Yara, ülser, vücudun dış örtüsünde mukozada veya organların dış yüzeylerinde açık bir doku yarığı."
şeklinde açıklamalar da vardır.

(A) **es-Seratân**

(F) **Amâs-ı saht**

(T) **Katı şiş**

(Fr) **Cancer**

Seratân سرطان

Yengeç. Kanser. Habis ur.

Yutmak. Çığanoz. Yenirce.

Ma'ruf bir tehlikeli çıban ki yengeç şeklinde bir lahm-ı za'id suretinde olub ma'de ve rahimde vesair ameliyatı müşkil yerlerde dahi çıkar, yinürce ki şîr pençeden küçükdür.

Âbile آبله

Âbile : (F) Küçük çıban, sivilce, su kabarcığı. Vücutta kaşınmak ve sıcak yüzünden çıkan kabartı.

Kabarcık (Kabarcuk), **Yanıkara**, Kabagan

(A) **en-nafata** النفطة

(F) **Âbile** آبله

(T) **Kabarcuk** قبرجق

Nefata النفطة

Nafata : (A) Vücutta çıkan sivilce, kabarcık; Çocuklarda çıkan çiçek.

Nefta : (Nifta) (C: Nefat)

Çalışmaktan dolayı elde çıkan kabarcık. Bül.

en-neffâtatu : İçi su ile dolu el kabarcığı; içi cerahatlı sivilce.

Âbile آبله

Müntehab-ı Şifa'da geniş bir şekilde anlatılan âbile, aslında genel anlamındaki bül'den ziyade çocuklarda büllü döküntüleri olan (su çiçeği gibi) deri hastalığıdır.

Âbile آبله

“alâmetleri oldur ki sıtma duta azim tasalanmagıla ve arka ve baş ağrıya ve kamu endamları ağır ve süst ola ve armaklık ve düş içinde korkmak ve yüz kızılığı ve göz yaşarmak ve burunu gıcimek ve öksürük ve bogaz ağrısı ve nefes darlığı ve ün dutılmak belüre” (Müntehab-ı Şifa 133b).

Âbile آبله

“Belirtileri: Şiddetli kırgınlıkla beraber ateş, arka (sırt veya ense) ve baş ağrısı, bütün bedenin ağır ve süst (gevşek) olması, armaklık (yorgunluk) ve düş içinde (uykuda) korkmak, yüz kızarıklığı, göz yaşarması, burnun gidişmesi (kaşınmak), öksürük, boğaz ağrısı, nefes darlığı, ses kısıklığı belirir.

Cüderi جُدْرِي

Bütün lugatlerde cüderi karşılığı olarak çiçek hastalığı verilmektedir.

Edviye-i Müfrede'deki başlık:
"hasbe ve cüderi ki çiçek
çıkarmakdur" (255b)

Hasbe حَسْبِه

Hasbe ya da hasba karşılığı olarak kızamık hastalığı verilmektedir.

Divanü Lûgati't-Türk'te "Kızlamuk,
Kızamık." olarak geçmektedir.

Cüderi ve Hasbe

Çiçek hakkında ilk olarak eser yazan ve en açık tarifini veren büyük İslam hekimi Ebubekir Zekeriya Razi (852-932)'dir. Razi'nin *Kitabu'l-Cuderi ve'l-Hasbe* ismini verdiği bu eser *De Variolis et Morbillis* ismiyle de Latinceye çevrilmiştir.

Cüderi ve Hasbe

Yadigâr'da ise cüderi tabiri kullanılmayıp çiçek denilmektedir.
"çiçek ve hasbe ikisi dahı bir cinsdür"

Daha sonra ise
"ve kızamıkda bir mücerreb nesne"
şeklinde ayrıca kızamık tabiri kullanılmaktadır

Günümüzde kullandığımızı benzer şekilde kullanılanlar da vardır:

Sivilcu	سولجوه	Kurdeşeni	قردشنى
Sivilci	سولجي	Temriye	تمريه
Sigil	سكل	Cuzam	جُذَامُ
Çıban	چبان	Uyuz	اويوز

Aynı kelimenin farklı şekilde yazılanları da vardır:

Giciyik كجيك	Gicük كيجوك	Gici كيجى
Giciyük كيجيوك	Gicik كيجك	